

समानान्तरताका आधारमा चरीमाई उपन्यासको विश्लेषण

नारायणप्रसाद पन्थ

panthanarayan25@gmail.com

Orcid ID : <https://orcid.org/0009-0006-0535-1151>

सारसङ्क्षेप

प्रस्तुत लेखमा समानान्तरताका आधारमा चरीमाई उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखको मुख्य उद्देश्य समानान्तरताका आधारमा चरीमाई उपन्यासको विश्लेषण गर्नु हो। यसमा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा चरीमाई उपन्यासलाई लिइएको छ भने पुस्तकालय कार्यबाट पुस्तक तथा लेखरचनाहरूलाई द्वितीय सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ। यस लेखमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोगद्वारा चरीमाई उपन्यासमा भाव, परिवेश र पात्रअनुकूल हुने गरी समानान्तरताका सान्दर्भिक प्रयोगको खोजी गरिएको छ। समानान्तरताद्वारा बाह्य तथा आन्तरिक सौन्दर्यमा वृद्धि गराउनुका साथै भावगत गहनतालाई जीवन्त तुल्याएको देखिन्छ। समानान्तरताको उपयोगका क्रममा लक्ष्यार्थ र व्यञ्जनामूलक भाषिक एकाइको प्रयोग गरी विभिन्न प्रतीकात्मक भाषिक उपयोगद्वारा आर्थी अभिव्यक्तिलाई आकर्षक तुल्याइएको छ। उपन्यासकारले भाषिक सौन्दर्य र अर्थगत सामर्थ्य बढाउन समानान्तरताको यथेष्ट उपयोग गरेका छन्। त्यस्तै समानान्तरताद्वारा प्रस्तुतिलाई चमत्कारपूर्ण तुल्याउन विभिन्न अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक, उखान र टुक्काको प्रयोग गरेको देखिन्छ। उपन्यासमा समानान्तरताको उपस्थितिका निम्ति ध्वनि, भाषिकागत, प्रयुक्ति, व्याकरणिक तथा आर्थी तहमा विचलनका सान्दर्भिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ। उपन्यासमा भाव, परिवेश र पात्रअनुकूल हुने गरी समानान्तरताका सान्दर्भिक तथा सार्थक प्रयोगले उपन्यास रोचक, सौन्दर्यपूर्ण र कलात्मक बन्न गएको निष्कर्ष निकालिएको छ। यो अध्ययन शिक्षक, विद्यार्थी, साहित्यप्रेमी तथा पाठकवर्गलाई उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ।

शब्दकुञ्जी : अभिव्यक्तिगत सौन्दर्य, आन्तरिक समानान्तरता, कृतिपठन, बाह्य समानान्तरता, शैलीविज्ञान

विषयपरिचय

उपन्यास आख्यानको सबै भन्दा ठूलो संरचना हो। नेपाली उपन्यासमा देखापरेका सर्जकहरूमध्ये अन्जना पौडेल 'अनुश्रुति' नवप्रतिभा हुन्। अध्ययन, अनुसन्धान र प्राध्यापनका अतिविक्रि साहित्यसिर्जना तथा सिर्जनात्मक क्षेत्र रहेका देखिन्छन्। उनका चारओटा कृतिहरू प्रकाशित छन् र एक दर्जन गीतहरू रेकर्ड भएका देखिन्छन्। उनका प्रकाशित कृतिहरू जव *वेदना फुल बन्यो* (२०६०) *हिउँ खस्ने पर्वत* (२०६०), *आरु बारीको फुल* (२०७०), *हाइकु सङ्ग्रह* र *चरीमाई* (२०८०) उपन्यास हुन्। *चरीमाई* उनको पहिलो उपन्यास रहेको छ। विषयवस्तुलाई नजिकबाट टिपेर साहित्यका माध्यमबाट प्रकाशनमा ल्याउनु, मानवीय समवेदनालाई केलाएर सिर्जनालाई जीवन्त बनाउनु, सामाजिक मूल्यमान्यताको चिरफार गर्नु उनका वैशिष्ट्य देखिन्छन्। यो उपन्यास इन्डिगो डेस्कले प्रकाशन गरेको हो र यसमा शीर्षकीकरण नभएका ४९ भाग र २२४ पृष्ठ रहेका छन्।

कथावस्तु एवम् आयतनका दृष्टिले यो उपन्यास मझौला खालको देखिन्छ । उपन्यासले नेपालमा भूपेन्द्रले आफ्नो स्नातकोत्तरसम्मको अध्ययन सकेर अमेरिकाको विश्वविद्यालयमा समाजशास्त्रमा विद्यावारिधिका लागि गएको र नेपालका आदिवासीहरूको अनुसन्धान गर्ने क्रममा उसले नेपालको नुवाकोट जिल्लामा अनुसन्धान गर्ने सन्दर्भमा भेटाएकी चरीमाईको जीवनभोगाइ र जीवन सङ्घर्षलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । उपन्यासले चरीमाईका माध्यमबाट सामाजिक रूपमा बहिष्कृत, धार्मिक रूपमा पाप र कानुनी रूपमा दण्डनीय अपराध मानिएको चेलिबेटी बेचबिखनको अवस्थालाई प्रमुख मुद्दाका रूपमा उठाएको छ । उपन्यासमा समग्र नेपालको सामाजिक दुरावस्था, आर्थिक विपन्नता, भौगोलिक विकटता, राजनीतिक अस्थिरता, दण्डहीनता, अशिक्षा, गरिबी एवम् वेरोजगारीजस्ता अवस्थाको जगमा रहेर चेलिबेटी बेचबिखन भइरहेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासमा बेचिएका चेलीहरूले भोग्नुपरेका पीडा, वेदना तथा समाज परिवर्तनका लागि गर्नुपरेका सङ्घर्षको अवस्थालाई व्यक्त गरिएको छ । नेपालमा परिवर्तनका लागि भएका २००७ सालदेखि २०४६ सालसम्मका राजनैतिक आन्दोलन र २०५२ सालमा भएको माओवादी जनयुद्धले ल्याएको परिवर्तनले देशमा व्यवस्था परिवर्तन भएको तर जनताको अवस्था र जीवनभोगाइ भन्नु दयनीय बन्दै गएको विषय *चरीमाई* उपन्यासको कथावस्तुबाट छर्लङ्ग भएको छ । चेलीबेटी बेचबिखन विरुद्ध सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घसंस्था लागेका भए पनि अवस्था अत्यन्तै समस्याग्रस्त रहेको देखिन्छ । चरीमाईका माध्यमबाट चेलीबेटी बेचबिखन पहिलाकै अनुपातमा रहेको र स्वरूप मात्र परिवर्तन भएको देखिन्छ । नेपालका ग्रामीण भेगबाट कसरी चेलीबेटीहरू दलालको पासोमा परेर बम्बैको कोठीसम्म पुऱ्याइन्छ र उनीहरूले कसरी नारकीय जीवन बिताउन बाध्य भएका हुन्छन् भन्ने कुरालाई उपन्यासमा देखाइएको छ । त्यसैले यो चेलीबेटी बेचबिखनलाई कथावस्तु बनाइएको घटनाप्रधान, खोजमूलक, तथ्यपरक र सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । यसरी चेलीबेटी बेचबिखनको यथार्थ चिरफार, राजनैतिक पहुँच र आर्थिक सम्पन्नताका कारण अपराधबाट उम्कने समाजका अपराधीलाई खबरदारीको साक्षीका रूपमा देखापरेको छ ।

शैली विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्ने ढङ्ग, रीति वा तरिकाका भएकाले यसले कृतिभिन्न रहेका साधनको सूक्ष्म तरिकाले अध्ययन गर्दछ । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवैतर्फ शैलीविश्लेषण आआफ्नै तरिकाले हुँदै आएको पाइन्छ । संस्कृत साहित्यका भरतमुनि, भामह तथा पाणिनिले शैलीलाई विभिन्न तरिकाले अर्थ्याएको पाइन्छ । पश्चिमेली साहित्यमा अरस्तुले सर्वप्रथम शैलीको प्रयोग गरेको देखिन्छ । आधुनिक भाषाविज्ञानका जन्मदाता फर्डिन्यान्ड सस्युरले सन् १९१६ मा **Course in General Linguistics** प्रकाशन गरेपछि शैलीविज्ञानले ठोस आधार प्राप्त गरेको पाइन्छ । यसपछि क्रमशः भाषिक अध्ययन भाषावैज्ञानिक पद्धतिबाट गर्न थालिएको पाइन्छ । साहित्य भाषाको विशिष्ट रूप भएकाले यसमा प्रयुक्त भाषाको पनि भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता विकसित भएबाट नै चार्ल्स ब्रुनो, मार्सल केसा, क्रोचे, लियो स्टिप्जरलगायत सिद्धान्तकारहरूले शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई अगाडि बढेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा उपन्यासकार अञ्जना पौडेल 'अनुश्रुती'द्वारा रचना गरिएको *चरीमाई* उपन्यासको समानान्तरताका दृष्टिले विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा *चरीमाई* उपन्यासमा प्रयुक्त समानान्तरतासम्बन्धी अध्ययन गर्नु प्रमुख प्राज्ञिक समस्या रहेको छ । लेखको मुख्य उद्देश्य *चरीमाई* उपन्यासको समानान्तरताका आधारमा अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस लेखमा २०८० सालमा प्रकाशन भएको *चरीमाई* उपन्यासको समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यसमा पुस्तकालयीय कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरी सैद्धान्तिक सामग्रीलाई स्रोतसामग्रीका रूपमा लिएर विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । यसमा *चरीमाई* उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिक विचलनका वास्तविक अवस्थालाई केलाइएको छ । यस लेखमा *चरीमाई* उपन्यासमा समानान्तरताको

अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने शोधसमस्या र प्राज्ञिक जिज्ञासामा केन्द्रित रही अध्ययन गरिएको छ । यसबाट निकै थोरै मात्रामा चर्चा गरिएका सैद्धान्तिक अवधारणाबाट *चरीमाई* उपन्यासको समानान्तरताका दृष्टिले विविध सूचना वा जानकारी प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ । यस अध्ययनबाट समानान्तरताका दृष्टिले अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धाता, विद्यार्थी तथा जिज्ञासु पाठक लाभान्वित हुने हुँदा यसको उपादेयता स्पष्ट हुन्छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेखमा कृतिपठनका आधारमा गुणात्मक ढाँचा उपयोग गरी विवरणात्मक रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कलाई शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा समानान्तरताका आधारमा साहित्यकार अन्जना पौडेलद्वारा रचना गरिएको *चरीमाई* उपन्यासको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीका रूपमा *चरीमाई* उपन्यासलाई लिएको छ । पुस्तकालयकार्यबाट पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्रहरू तथा लेखरचनाहरूलाई द्वितीय सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । समानान्तरताको अवस्था पत्ता लगाउन प्रस्तुत *चरीमाई* उपन्यासबाट भाषिक सामग्री लिइएको छ । यसमा *चरीमाई* उपन्यासको अध्ययन गरी शैलीविश्लेषणका उपकरणका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूलाई वर्णनात्मक विधिबाट शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यसरी यस लेखमा पाठ विश्लेषणका आधारमा *चरीमाई* उपन्यासमा प्रयुक्त समानान्तरताको अध्ययन गरी वास्तविक तथ्य निरूपण गरी कृतिपठनका आधारमा सत्यापन गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

शैलीलाई विशिष्ट भाषिक प्रयोग तथा भाषिक कलाका रूपमा रहेको साहित्य मानिन्छ । यो भाषिक कला वा साहित्यको विवेचना एवम् विश्लेषण गर्ने नियमका रूपमासमेत परिचित छ । शैली शब्द अङ्ग्रेजीको स्टाइलको समानार्थी शब्द हो । साहित्यशास्त्रका सन्दर्भमा स्टाइल शब्दले भावाभिव्यक्तिको पद्धति, वक्ताको वक्तृत्व शक्ति, लेखको अभिव्यञ्जना पद्धति, वैयक्तिक विशिष्टता, विषय विवेचनाको प्रविधि, व्यक्तिको विचारव्यवहारको ढङ्ग, ढाँचा, बोलाइ वा कुराकानीको तौरतरिकाजस्ता अर्थ दिने साहित्यिक समालोचनाको नवीनतम विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । “शैलीविज्ञानले कुनै रचनाकारको विशिष्ट रचनाप्रकार अथवा अभिव्यक्तिलाई खोतल्छ, विश्लेषण गर्छ र अन्तर्निहित कलासौन्दर्य र साहित्यकताको उद्घाटन गर्छ” (शर्मा, २०४८, पृ.१३) । “भाषाको अभिव्यक्ति वा सङ्कथनमा पाइने शैलीगत विविधतासम्बन्धी भाषावैज्ञानिक अध्ययनलाई शैलीविज्ञान भनिन्छ” (अधिकारी, २०६२, पृ.२६१) । पूर्वमा यसको प्रारम्भ पूर्वीय साहित्यशास्त्रका प्रथम चिन्तक भरतबाट भएको हो भने पश्चिममा पाश्चात्य काव्यशास्त्रका प्रथम महत्त्वपूर्ण विचारक प्लेटोबाट भएको मान्यता अगि सारिएको छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६७, पृ.२४३) । यसले भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त कलाको विश्लेषण गर्दछ । भाषाविज्ञानले साहित्यिक भाषा वा काव्यभाषाकोसमेत अध्ययन गर्न थालेदेखि शैलीविज्ञानको प्रारम्भ मानिन्छ ।

अहिले आएर शैलीविज्ञानले एक स्वतन्त्र भाषाविज्ञानको रूप धारण गरेको छ । यसका अन्य शाखा तथा उपशाखासमेत विकास भएका छन् । अङ्ग्रेजीको स्टाइल शब्द लेटिनको ‘स्टाइलिस’ शब्दबाट उत्पन्न भएको हो । पूर्वमा ‘शैली’ शब्द संस्कृतको ‘शील’ धातुबाट व्युत्पन्न पनि मानिएको छ । ‘शी’ धातु एवम् ‘लक्’ प्रत्ययको योगबाट व्युत्पन्न पनि मानिएको छ (शर्मा, २०६८, पृ. ५२२) । साहित्यिक सङ्कथनका शैलीको व्यवस्थित वर्णन विश्लेषण त्यसमा प्रयुक्त काव्यभाषाका आधारमा कृतिको वस्तुगत मूल्याङ्कन गरिन्छ । शैलीविज्ञानले लेख्य भाषाका खण्डीय र खण्डेतर वर्ण, आक्षरिक व्याख्या, पद र पदावली, अनुच्छेद र पाठ सबै तहको अध्ययन गर्दछ । यसले पाठका विविध

रूप र विधाहरूको अध्ययन गर्दछ । यसले कविता, आख्यान, नाटक तथा निबन्धहरूको विश्लेषणका लागि आवश्यक आधारहरूको पनि प्रयोग गरी भाषाका व्याकरण, शब्दभण्डार तथा वर्णव्यवस्थाका तहका प्रयोगको विश्लेषण गर्छ (बन्धु, २०७३, पृ. ३४९) ।

शैलीअन्तर्गत चयन, अग्रभूमीकरण (विचलन र समानान्तरता) तथा प्रयुक्त विविधता आउँछन् र यिनले शैलीको निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् (लुइटेल्, २०६२, पृ. ६८) अग्रभूमीकरण शब्दले साहित्यिक कृतिको भाषिक वा व्याकरणिक एकाइभित्र विलक्षणता उत्पन्न गराई पाठकको ध्यानाकर्षण गर्दछ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७५) । रचनाको कुनै अंशलाई विशिष्ट तुल्याउन सो अंशमा विशेष बल दिनु नै अग्रभूमिको निर्माण हो (शर्मा, २०६८, पृ. ५२७) । यो अङ्ग्रेजी शब्दको **Foregrounding** को नेपाली रूपान्तरण हो । अग्रभूमिनिर्माणका दुई प्रविधिमध्ये समानान्तरता एक पद्धति हो ।

भाषाका निश्चित नियमहरू हुन्छन् र भाषाको आफ्नै व्यवस्था पनि हुन्छ । भाषाको यही नियम र व्यवस्थामा बाँधिएको रूपलाई मानक वा प्रचलित रूप मानिन्छ । यस आधारमा भाषाको मानक प्रयोगको उल्लङ्घन, अतिक्रमण वा व्यतिक्रमलाई विचलन भनिन्छ (गौतम, २०६६, पृ. ५३७) । यो समानान्तरताको विपरीत तत्त्व हो । आज त हिमाल मुसुकक हाँस्यो' वाक्यमा अर्थतात्त्विक विचलन भएको छ । माथि उद्धृत वाक्यमा हिमालजस्तो अचेतनले हाँस्योजस्तो चेतनको कार्य नगर्ने हुँदा अर्थको अतिक्रमण भएर अर्थतात्त्विक विचलन भएको छ (शर्मा, २०६८, पृ. ५२७) । उच्चारणमा परम्पराभन्दा भिन्न तौरतरिका अपनाउँदा ध्वनिगत विचलन हुन्छ (भुसाल, २०७८, पृ. १४०) लोकजीवनमा कथ्य रूपमा प्रचलनमा रहेका भाषिक तथा शाब्दिक स्वरूपहरूले पनि मूर्तता पाएका हुन्छन्" (खनाल, २०७८, पृ. ७१) । क्षेत्रीय वा सामाजिक विभेदका अभिलक्षणहरूलाई आवश्यकताअनुसार प्रयोग गरी मानक रूपबाट विचलन पैदा गराउनुलाई भाषिकागत विचलन भनिन्छ ।

साहित्यिक कृतिमा पात्रअनुकूल चित्रण गर्ने क्रममा स्रष्टाले कथ्यगत र शब्दगत अभिलक्षणलाई साहित्यिक अभिव्यक्तिको उपकरणका रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ (खनाल, २०७८, पृ. ७३) । शब्दको प्रयोगमा निश्चित मानक लेखनलाई भङ्ग गरेर प्रस्तुत गर्ने प्रक्रिया नै लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन हो (खनाल, २०७८, पृ. ७७) । यसरी प्रयुक्तिले परिवेशअनुसार वक्ताले चयन गर्ने भाषाको छोटलाई सङ्केत गर्दछ । औपचारिक रूपमा व्यक्त गर्नुपर्ने कुरालाई प्रचलन विपरीतको लेखन प्रक्रिया लेख्यप्रक्रियात्मक विचलन हो । भाषाका निश्चित नियमहरू हुन्छन् । भाषाको पनि आफ्नै व्यवस्था पनि हुन्छ । भाषाको यही नियम र व्यवस्थामा बाँधिएको रूपलाई मानक वा प्रचलित रूपमा चिनिन्छ । यस आधारमा भाषाको मानक प्रयोगको उल्लङ्घन, अतिक्रमण वा व्यतिक्रम विचलन हो ।

यसरी शैलीविज्ञानले अभिव्यक्ति वा रूप पक्ष र आन्तरिक तलजस्ता दुवै पक्षको अध्ययन गर्दछ । यसले कृतिका गहन तलमा रहेको कृतिकारको वास्तविक सन्देशलाई पत्ता लगाउँछ । यसले कृतिभित्रकै सन्दर्भका आधारमा वस्तुवादी दृष्टिले समीक्षा प्रस्तुत गर्दछ । यसले साहित्यलाई भाषिक कला र साहित्यिक कृतिलाई भाषिक प्रतीक मानेर कृतिको व्याख्या विश्लेषण गर्दछ । कृतिको गहन विश्लेषण गरी कृतिको शैलीगत तत्त्वका आधारमा समीक्षा प्रस्तुत गर्दछ । कृतिको ज्ञात तल वा मूर्त पक्षलाई आधार बनाएर त्यसको अज्ञात वा अमूर्त पक्षलाई खोतल्ने कार्य गर्दछ । यसका साथै कृतिमा प्रयुक्त कलात्मक तथा सौन्दर्यपूर्ण संवेगहरूको खोजी गर्दछ । निर्धारित प्रविधिको उपयोग गरेर कृतिको विश्लेषण एवम् वस्तुवादी समालोचना गर्दछ । शैलीविज्ञानमा साहित्यिक शैली अर्थात् साहित्यमा भाषा प्रयोगका ढङ्गले वैज्ञानिक अध्ययन गरिने समालोचनाका क्षेत्रमा नवीनतम पद्धति हो । साहित्यमा शैलीको अध्ययन गर्ने परम्परा प्राचीन कालदेखि चलिआएको भए तापनि आधुनिक

भाषाविज्ञानका नवीन सिद्धान्तका आधारमा साहित्यको अध्ययन गर्ने अभिरुचिबाट यसको विकास भएको मानिन्छ। शैली विशिष्ट भाषिक प्रयोग भएकाले भाषिक कलाका रूपमा रहेको साहित्यका रूपमा चिनिन्छ। यो भाषापरक तथा कलापरक पद्धतिका आधारमा भाषाविज्ञानको सहयोगबाट साहित्यको शैलीपरक अध्ययन गर्ने विधा हो। यसले कृतिको बाह्य तहबाट आन्तरिक तहसम्म पुगेर कृतिमा भएको अभिव्यक्तिगत सौन्दर्यको चिरफार गर्दछ। यो विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्ने ढङ्ग वा तरिका हो। हिँडाइ, लवाइ र खवाइका आफ्नै तरिका भएजस्तै कृतिकारले पनि कृतिलाई प्रस्तुत गर्ने आफ्नै तरिका रहेका हुन्छन्। त्यसैले यसलाई भाषिक अभिव्यक्तिमा निहित शैलीगत विविधतासम्बन्धी भाषावैज्ञानिक अध्ययनका रूपमा चिनिन्छ। यो भाषाविज्ञान र साहित्यशास्त्रको मिलनबिन्दु र साहित्यिक समालोचनाको नवीनतम विधाका रूपमा स्थापित भएको छ।

नतिजा तथा छलफल

समानान्तरताका आधारमा *चरीमाई* उपन्यासको विश्लेषणमा आधारित भई तयार पारिएको यस लेखमा सैद्धान्तिक सामग्रीहरूको सूक्ष्म अन्वेषणबाट प्राप्त तथ्यको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

समानान्तरताका आधारमा चरीमाई उपन्यासको अध्ययन

भाषाको विशिष्ट प्रयोग साहित्य हो। साहित्यिक कृतिमा भाषाको विशिष्ट प्रयोग क्लिष्ट र दुरूह नभई सरल र स्वभाविक हुन्छ। कृतिमा हुने शैलीका तरिकामध्ये समानान्तरतालाई शैलीको महत्त्वपूर्ण उपकरण मानिएको छ। भाषाको अभिव्यक्तिमा समान तत्त्वहरूको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ। यो बाह्य समानान्तरता र आन्तरिक समानान्तरता गरी दुई प्रकारका हुन्छन्। भाषिक एकाइहरूमा देखापर्ने पुनरावृत्तिलाई बाह्य समानान्तरता भनिन्छ। भावपक्षमा देखापर्ने पुनरावृत्तिलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ। शैलीविश्लेषणमा यही समानान्तरताको विश्लेषण गरिने भएकाले यहाँ चरीमाई उपन्यासमा प्रयोग भएका समानान्तरताको अध्ययन गरिएको छ।

बाह्य समानान्तरता

भाषिक एकाइहरूको एकाइगत पुनरावृत्तिलाई बाह्य समानान्तरताका रूपमा लिइन्छ। यसमा दुई वा दुइभन्दा बढी वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्यलगायतको पुनरावृत्ति भएर बाह्य समानान्तरता सिर्जना भएको हुन्छ। यो स्थूल प्रकृतिको हुन्छ। यसले कृतिमा आकर्षण पैदा गरी बाह्य सौन्दर्य निर्माणसहित अर्थमा जोड दिएको हुन्छ। *चरीमाई* उपन्यासमा उपन्यासकारले भाषिक सौन्दर्य र भावगत सामर्थ्य बढाउन थुप्रै बाह्य समानान्तरताको प्रयोग गरेको पाइन्छ। उपन्यासमा प्रयुक्त बाह्य समानान्तरताका दृष्टिले भूकम्पपछि घरसँगै धेरै सपनाहरू भत्किएका थिए र मन पनि भत्किएको थियो (पृ.७), भत्किएका भौतिक संरचनाहरू बनाउन त समय लाग्दो रहेछ तर भत्किएको मन सम्हाल्न र पूर्ववत अवस्थामा ल्याउन साँढे गाढो हुँदोरहेछ र समय पनि लाग्दो रहेछ (पृ.७), दिनभरी जहाँ उडे पनि, जहाँ चरे पनि साँभ उही गन्तव्य, उही वासस्थान (पृ.९), नगरकोटको गल्छेडोबाट उदाएको सूर्यले सहरलाई अँगालो, हालिसक्दा पनि म भने सिरकलाई अँगालो हालिरहेको थिएँ (पृ.९), म यसरी एकलै एकलै हिँड्न लागेको पनि लामो समय भयो (पृ.१०), कि त उसको घडी बिग्रेको हुनु पर्छ कि त उसलाई घडी हेर्न आउँदैन (पृ.१२), मन त्यसै त्यसै उराठ लागेको थियो (पृ.१६), फेरी पनि मान्छे किन लोभ गर्छन् होला ? किन अरूको रिस गर्छन् होला ? किन तेरो मेरो भन्छन् होला ? मनमा यस्तै यस्तै कुरा खेलाउन थालेँ (पृ.१९), मलाई यताजस्तो तनाव भएको थियो उत बा आमालाई पनि त्यस्तै तनाव भएको थियो (पृ.१६), आलु पोलेर, आलु खोल्स्याएर फू,फू, फुक्नुहुन्थ्यो (पृ.४९), कथा त कथा नै हुन् (पृ.५१), छोरी जन्मिदा जसरी खुसी हुन्थे, छोरीको विवाह गर्दा पनि त्यति नै खुसी हुन्थे (पृ.५४), यो विरानो ठाउँमा मैले मेरा बा र आमाको याद गर्दा

उनीहरूले मेरो याद गरेको छुन् कि छैनन् । (पृ.६३), नियतीले हामीलाई जता जता लग्यो हामी त्यतै त्यतै जान्थौं (पृ.७४), गाउँबाट पहिलोपटक जुन बसपार्कमा भरेकी थिएँ त्यहीँ बसपार्कबाट गाउँ जाने गाडीमा चढेँ (पृ.८७), म अनवरत सुनिरहेको छु चरीमाईको जिन्दगीको कालो अध्याय जसलाई चरीमाईले चाहेर पनि सेतो बनाउन सकिदैनन् (पृ.९६), मन त्यसै त्यसै उड्यो (पृ.२०३), त्यतिकैमा केटा बोल्यो, कि त युरोप अमेरिकामा बसेका हुन परो, कि त राम्री केटी हुन परो, कि त चाकडी बजाउन परो (पृ.२०७) । उल्लिखित रेखाङ्कन गरिएका रूप, पद, पदावली, उपवाक्यहरू चरीमाई उपन्यासभित्र रहेका बाह्य समानान्तरता हुन् । चरीमाई उपन्यासमा यस्ता प्रशस्त बाह्य समानान्तरताको प्रयोग गरिएका छन् । उपन्यासकारले बाह्य समानान्तरताको उपयोगबाट कहीं कथनलाई जोड तथा कहीं लयात्मकता सिर्जना गरेका छन् । यसरी उपन्यासकारले बाह्य समानान्तरताद्वारा भाषिक सौन्दर्य एवम् भावगत गहनतालाई जीवन्त तुल्याएका छन् ।

आन्तरिक समानान्तरता

साहित्यिक कृतिको शाब्दिक बाह्य रूपाकृतिको आवरणभित्र ढाकिएर रहने समानान्तरतालाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । यो भाव एवम् अर्थको पुनरावृत्ति हो । अर्थसँग सम्बन्धित रहने भएकाले अलङ्कार, विम्ब, प्रतीकलगायतका माध्यमबाटसमेत आन्तरिक समानान्तरता देखिन्छ । चरीमाई उपन्यासभित्र प्रयुक्त आन्तरिक समानान्तरताका दृष्टिले तर मनमा भने भावनाका बादलहरू मडारिएर मस्तिष्कमा कहिले मेघ गर्जिन्थ्यो त कहिले चट्याङ्ग पर्दथ्यो (पृ.७), सानो स्वरले बोलाउँदा मान्छे आउँदैनन्, आवाज ठूलो बनाउनुपर्ने उसको पेशागत बाध्यता हो, सायद मैले यही भनँ आफैँले आफैँलाई (पृ.२३), अगाडि बढ्नको लागि आफूभन्दा अगाडिको पुस्ताले केही गरेको हुनुपर्दो रहेछ (पृ.४७), तर ठूला भएपछि जसरी ती कुखुराहरू बेचिन्छन्, जसरी ती काटिन्छन्, त्यस्तै मेरो जीवन होला भन्ने कुरा मलाई के थाहा थियो र ? (पृ.५०), थाहा नपाएर नै मान्छेको जीवन पनि सकिंदो रहेछ, जसरी मेरो बैसालु उमेर सकियो (पृ.५१), यो गाउँमा छोरी पाएका सबै मान्छे खुसी छन्, सुखी छन् त्यही भएर छोरी जन्मिदा राँगा काट्छन् (पृ.५३), अब सुखका दिन बिताउनुपर्छ, दुःख गर्नुहुँदैन भन्थो (पृ.५९), जसरी बोइलरहरू पालिन्थे त्यसरी नै कोठीमा चेलीहरू पालिन्थे (पृ.७२), कतिबेला के हुने हो कसैलाई थाहा थिएन (पृ.७३), तर म बँधुवा गाई जस्तो कोठीमा बाँधिँकी अवलाले के नै गर्न सक्थेँ र ? (पृ.७४), हामी सात जनाका भाषा नमिले पनि भाव मिल्ये, दुःख मिल्ये (पृ.७४), नरक यात्रामा मैले कति प्रताडना र पीडा सहें, मेरो शरीरमा कति निलडाम बसे त्यसको बयान गरेर सकिँदैन (पृ.७७), जीवनका हरेक पाइलामा काँडा कुल्चेर हिँडेका हामीलाई मुटुमा काँडाले घोच्नु के नै ठूलो कुरा थियो (पृ.८१), जसरी मेरा बा र आमा बदलिए त्यसरी नै म पनि बदलिएँ (पृ.९३), म मरेँ भने धन्दावालीले पालेको कुकुर भनेर उसलाई मारेर फालिदिन्छन् कि भन्ने मनमा लाग्यो (पृ.९४), देखेको र भोगेको कुरामा सत्यता खोज्ने समाजमाभन्दा सुनेको कुरामा विश्वास गर्ने समाज भएकाले नै हाम्रा गाउँका चेलीहरूले नरकको जीवन बाँच्न बाध्य छन् भन्ने कुरा मैले जति कसले बुझ्न सक्थ्यो (पृ.९४), शान्तिका बाजस्ता कपुतहरूको दोष थियो (पृ.९५), नदीको किनारमा भिजेको जमिनजस्तो मेरो मन पनि भिजेको थियो (पृ.९५), गठबन्धन सत्ता र कुर्सीको खेलले जनताका खुसी कता लुटिए थाहै छैन (पृ.१५७), एक हँसिलो चेहरा, दमदार तर्क र आत्मविश्वासले भरिएको मान्छे (पृ.१९६) । यसरी उल्लिखित वाक्यहरूमा चरीमाई उपन्यासभित्र रहेका वाक्यहरूमा आन्तरिक समानान्तरताको उपयोग गरिएको छ । यहाँ पहिलो वाक्यमा बादलहरू मडारिनु, मेघ गर्जिनु र चट्याङ्ग पर्नुले अर्थगत रूपमा दुःखले घेरेको अर्थ पुनरावृत्त भएको देखिन्छ । तेस्रो वाक्यमा सानो स्वरले बोलाउँदा आउँदैनन्, ठूलो स्वरले बोलाउनुपर्ने बाध्यताले चिच्याउनुपर्ने भन्ने भावना पुनरावृत्त भएको छ र यसमा अर्थको पनि

पुनरावृत्ति भएको पाइन्छ। चरीमाई उपन्यासमा यस्ता थुप्रै आन्तरिक समानान्तरताको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। यसरी उपन्यासकारले चरीमाई उपन्यासको प्रस्तुतिलाई चामत्कारपूर्ण एवम् प्रभावपूर्ण बनाउनका लागि विभिन्न अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक, उखान र टुक्कालगायतको प्रयोग गरी आर्थी तहबाट उपन्यासलाई भावगत उचाइमा पुऱ्याएको देखिन्छ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत लेखमा उपन्यासकार अञ्जना पौडेल 'अनुश्रुती'द्वारा रचना गरिएको चरीमाई उपन्यासको समानान्तरताका आधारमा अध्ययन गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ। शैली विशिष्ट भाषिक प्रयोग भएकाले भाषिक कलाका रूपमा रहेको साहित्यका रूपमा चिनिन्छ। यो भाषापरक तथा कलापरक पद्धतिका आधारमा भाषाविज्ञानको सहयोगबाट साहित्यको शैलीपरक अध्ययन गर्ने विधा हो। यसले कृतिको वाह्य तहबाट आन्तरिक तहसम्म पुगेर कृतिमा भएको अभिव्यक्तिगत सौन्दर्यको चिरफार गर्दछ। भाषाको विशिष्ट प्रयोग साहित्य हो। साहित्यिक कृतिमा भाषाको विशिष्ट प्रयोग क्लिष्ट र दुरूह नभई सरल र स्वभाविक हुन्छ। कृतिमा हुने शैलीका तरिकामध्ये समानान्तरतालाई शैलीको महत्त्वपूर्ण उपकरण मानिएको छ। भाषाको अभिव्यक्तिमा समान तत्त्वहरूको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ। साहित्यिक कृतिको शाब्दिक बाह्य रूपाकृतिको आवरणभित्र ढाकिएर रहने समानान्तरतालाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ। यो भाव एवम् अर्थको पुनरावृत्ति हो। अर्थसँग सम्बन्धित रहने भएकाले अलङ्कार, विम्ब, प्रतीकलगायतका माध्यमबाटसमेत आन्तरिक समानान्तरता देखिन्छ। भाषिक एकाइहरूको एकाइगत पुनरावृत्तिलाई वाह्य समानान्तरताका रूपमा लिइन्छ। यसमा दुई वा दुइभन्दा बढी वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्यलगायतको पुनरावृत्ति भएर वाह्य समानान्तरता सिर्जना भएको हुन्छ। यो स्थूल प्रकृतिको हुन्छ। यसले कृतिमा आकर्षण पैदा गरी बाह्य सौन्दर्य निर्माणसहित अर्थमा जोड दिएको हुन्छ। चरीमाई उपन्यासमा भाव, परिवेश र पात्रअनुकूल हुने गरी समानान्तरताका सान्दर्भिक प्रयोग गरिएका छन्। यसले उपन्यासको बाह्य तथा आन्तरिक सौन्दर्यमा वृद्धि गराउनका साथै भावगत गहनतालाई जीवन्त तुल्याएको देखिन्छ। समानान्तरताका सार्थक प्रयोगले उपन्यासको भाव र अर्थपक्ष सौन्दर्यपूर्ण बनेको छ। समानान्तरताको उपयोगका क्रममा प्रतीकात्मक, लक्ष्यार्थ, व्यञ्जनामूलक भाषिक एकाइ, उखान र टुक्काको प्रयोगले उपन्यासमा आकर्षण थप्नुका साथै प्रस्तुतिगत सौन्दर्यमा वृद्धि भएको पाइन्छ। यस उपन्यासमा समानान्तरताको उपयोगका क्रममा विभिन्न प्रतीकात्मक भाषिक उपयोग गरी आर्थी विचलनद्वारा अभिव्यक्तिलाई आकर्षक तुल्याई लक्ष्यार्थ र व्यञ्जनामूलक भाषिक एकाइको प्रयोग गरिएको छ। उपन्यासकारले समानान्तरताद्वारा भाषिक सौन्दर्य र अर्थगत सामर्थ्य बढाउन समानान्तरताको पनि यथेष्ट उपयोग गरेको देखिन्छ। त्यस्तै समानान्तरताद्वारा प्रस्तुतिलाई चमत्कारपूर्ण तुल्याउन विभिन्न अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक, उखान र टुक्काको प्रयोग गरिएको छ। उपन्यासमा समानान्तरताद्वारा ध्वनि, कोशीय, भाषिकागत, प्रयुक्ति, व्याकरणिक, आर्थी र लेख्यप्रक्रियागत तहमा विचलनका सान्दर्भिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ। समानान्तरताका दृष्टिले चरीमाई उपन्यास कलात्मक बन्न पुगेको छ। उपन्यासमा भाव, परिवेश र पात्रअनुकूल हुने गरी समानान्तरताका सान्दर्भिक तथा सार्थक प्रयोगले उपन्यास रोचक र सौन्दर्यपूर्ण बन्न गएको निष्कर्ष निकालिएको छ।

सन्दर्भसामग्री

खनाल, राजेन्द्र (२०७८). प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र (दोस्रो संस्क.). सनलाइट पब्लिकेसन प्रा.लि।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६६). समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति. पैरवी प्रकाशन।

- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६०). *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*. (तेस्रो संस्क.). विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६७). *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*. शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०७०). *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू*. एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- पन्थ, नारायणप्रसाद (२०७१). *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*. ज्ञानज्योति पब्लिसर्स ।
- पौडेल, अन्जना (२०८०). *चरीमाई*. इन्डिगो इन्क प्रा.लि. ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०७३). *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू*. हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- बन्धु, चूडामणि (२०७३). *भाषाविज्ञान*. साभ्ता प्रकाशन ।
- भण्डारी, पारसमणि र पौडेल. माधवप्रसाद (२०६३). *साहित्यशास्त्र र नेपाली समालोचना*. (दोस्रो संस्क.). विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भुसाल, केशव (२०७८), *प्रायोगिक भाषा विज्ञान*. क्वेस्ट पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६९). *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लुइटेल, खगेन्द्र (२०६२). *कविताको संरचनात्मक विश्लेषण*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज (२०४८). *शैलीविज्ञान*. नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६८). *नेपाली भाषाशिक्षणका सन्दर्भहरू*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद (२०६७). *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६८) *शैलीविज्ञान र शैली*. रत्न बृहत् नेपाली समालोचना (सैद्धान्तिक खण्ड). रत्न पुस्तक भण्डार ।